

PAN
TADEUSZ

CZYLI
OSTATNI ZAJAZD NA LITWIE.

Historja szlachecka

z r. 1811 i 1812,

WE DWUNASTU KSIĘGACH, WIERSZEM,

przez

ADAMA MICKIEWICZA.

—
TOM DRUGI.

—
Wydanie Alexandra Jełowickiego,
S POPIERSIEM AUTORA.

—
PARYŻ.

1834.

Maria Kalinowska

P

race

nad wydaniem *Pism* Adama Mickiewicza pod redakcją Zofii Stefanowskiej – szkołą nowoczesnego edytorstwa

Uniwersytet Warszawski, kontakt: mariakalinowska@al.uw.edu.pl,
ORCID ID: 0000-0002-4546-3450

Kilkuletnia, bardzo intensywna praca zespołu kierowanego przez Profesor Zofię Stefanowską w latach dziewięćdziesiątych (zwłaszcza od 1991 do 1995 roku)¹, a przede wszystkim praca samej Profesor Stefanowskiej jako pomysłodawczyni tego przedsięwzięcia, nie została utrwalona i zapamiętana, a powinna być traktowana jako ważna szkoła nowoczesnego edytorstwa. Może trzeba powiedzieć inaczej: została utrwalona w dokumentacji członków zespołu, nie jest jednak szerzej znana, a dorobek ten mógłby – i powinien – być wykorzystywany przez badaczy i edytorów tekstów romantycznych.

Jak wynika z dostępnych opracowań bibliograficznych i dokumentacyjnych dotyczących współczesnych edycji dzieł Adama Mickiewicza oraz prac Stefanowskiej,

zdarza się, że wydanie to nie jest właściwie identyfikowane. Często bywa mylone z Wydaniem Rocznicowym *Dzieł* Mickiewicza. Autorom publikacji zdarza się mylić edycje lub ich tytuły, choć – dodajmy – tytuł *Pisma* został przyjęty w trakcie prac zespołu. Oto kilka przykładów. W IBL-owskim inwentarzu archiwum Stefanowskiej czytamy: „Od 1964 roku była członkiem komitetu redakcyjnego *Dzieł wszystkich* A. Mickiewicza, od 1991 r. kierownikiem zespołu przygotowującego edycję krytyczną *Dzieł*, a od początku lat 90. XX w. – współredaktorem nowej edycji, XVII tomowego Wydania Rocznicowego *Dzieł* Mickiewicza. W jej opracowaniu wydany został tom III pt. *Dramaty*”². Pozwolę sobie także przywołać treść hasła w popularnej Wikipedii, w którym nieznany mi autor napisał o moim udziale w pracach nad edycjami dzieł Mickiewicza, popełniając w jednym zdaniu dwa błędy: „Należała do zespołu redakcyjnego *Dzieł* Adama Mickiewicza, które ukazały się nakładem stowarzyszenia”³; pomyłono tu właśnie oba powyższe przedsięwzięcia, przy czym, co ważne, to wydanie, którego dotyczy prezentowany fragment, nigdy nie zostało ukończone i nie było opublikowane.

Prace nad edycją krytyczną, w pełni naukową, pism Mickiewicza pod kierunkiem Stefanowskiej trwały kilka lat od 1991 roku. Postanowiłam przygotować ten artykuł, aby upowszechnić ślad tych działań, których byłam świadkiem, ale także z innego, *stricte* merytorycznego powodu. Przede wszystkim ze względu na kompetencje naukowe wybitnych mickiewiczologów, najznakomitszych edytorów utworów poety, którzy tworzyli ten Komitet i przekazywali swoją wiedzę młodszym współpracownikom. Równocześnie badacze ci w większości byli uczestnikami wcześniejszych przedsięwzięć, współtworzyli zwłaszcza edycję *Dzieł wszystkich*⁴ Mickiewicza pod redakcją Konrada Górskiego, pierwszą, jak dotąd jedyną i – trzeba podkreślić – niezakończoną edycję krytyczną dzieł romantyka. Można więc widzieć w pracach Komitetu Redakcyjnego omawianego tu wydania *Pism* swoisty punkt węzłowy, pomost „między dawnymi a młodszymi laty”, zarówno kontynuację dawnego trudu kilku pokoleń edytorów, jak i przekroczenie wcześniejszych ograniczeń, próbę unowocześnienia koncepcji edytorskich.

I ta, omawiana tu przeze mnie, edycja krytyczna dzieł Mickiewicza nie została ukończona, ale wkrótce po pracach nad *Pismami* (bądź niemal równocześnie z nimi) powstało kilka publikacji mickiewiczowskich, które mają wyjątkowe znaczenie dla współczesnego edytorstwa⁵. Z całą pewnością

kilkuletnie spotkania i dyskusje Komitetu wpłynęły na podejmowane wówczas działania z zakresu wydawania utworów poety.

Trzeba przy tym dodać, że prace Komitetu Redakcyjnego *Pism* Mickiewicza z początku lat dziewięćdziesiątych są jedyną znaną mi próbą zmierzenia się z wyzwaniem, jakim jest edycja krytyczna, w pełni naukowa, całości dzieł Mickiewicza – próbą podjętą po niedokończonej edycji pod redakcją Górskiego.

W najstarszym protokole zebrań znajdujemy informację o statusie prac Komitetu, który ma podjąć się kontynuacji edycji Górskiego:

[...] profesor Alina Witkowska przedstawiła zmienioną sytuację komitetu po śmierci redaktora naczelnego, Konrada Górskiego oraz problemy, jakie stwarzają reformy rynku wydawniczego. Poinformowała, że nowym redaktorem naczelnym zgodziła się zostać profesor Zofia Stefanowska, zastępcą redaktora naczelnego jest Janusz Odrowąż-Pieniążek. Podstawowym zadaniem komitetu powinno być przygotowanie edycji od strony naukowej [...] [19 czerwca 1991 roku].

Rozumiemy zatem, że prace nad edycją *Pism* miały być kontynuacją zamierzenia wydania *Dzieł wszystkich* Mickiewicza. Oba przedsięwzięcia nie powiodły się, nie zostały zakończone. Może więc warto się zastanowić nad przyczynami tej sytuacji? Może to nie tylko kwestie organizacyjne, techniczne czy finansowe zadecydowały o nieukończeniu owych projektów, przy jednoczesnych znakomitych osiągnięciach cząstkowych (jeżeli tak można nazwać pomnikowe wydania wierszy i *Pana Tadeusza* przygotowane w obrębie *Dzieł wszystkich*)? Może charakter samego dzieła Mickiewicza – zmienny i wielowymiarowy – wymaga szczególnego podejścia i wyjątkowych „narzędzi” edytorsko-tekstologicznych, które lepiej uwzględniałyby tę specyfikę?

Wieloletnie prace Komitetu mogą nas interesować w kilku porządkach:

- jako propozycja edycji dzieł zebranych Mickiewicza;
- jako zapis dyskusji nad edycją *Dzieł wszystkich* pod redakcją Górskiego;
- jako laboratorium wypracowywania nowych koncepcji edytorskich;
- jako ewentualna inspiracja dla tych przedsięwzięć edytorskich, które przygotowali później, już po zakończeniu projektu, członkowie Komitetu.

Prace nad edycją *Pism* miały być kontynuacją zamierzenia wydania *Dzieł wszystkich* Mickiewicza

Odtwarzając i – co ważne – problematyzując prace nad *Pismami* Mickiewicza, posługuję się przede wszystkim protokołami z zebrań przygotowywanymi przez profesor Marię Prussak, wówczas doktor, oraz własnymi notatkami, tak dokładnymi, że niekiedy przypominają stenogramy. Korzystam także z materiałów, jakie są w posiadaniu Archiwum Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie⁶.

Wśród uczestników prac znajdujemy następujące nazwiska: Zofia Stefanowska, Zbigniew J. Nowak, Czesław Zgorzelski, Janusz Odrowąż-Pieniążek, Maria Dernałowicz, Stanisław Drewniak, Michał Witkowski, Julian Maślanka, Andrzej Paluchowski, Irena Bajerowa, Maria Prussak, Jerzy Parvi, Zofia Smyk, Maria Kalinowska, Zofia Trojanowiczowa, Anna Kurska, Zbigniew Goliński, Zofia Mitosek, Agnieszka Kuryś, Katarzyna Marczevska, Izabela Jarosińska, Szymon Sławiński, Halina Waszkiel, Marek Troszyński, Dobrosława Świerczyńska, Zygmunt Dokurno, Elżbieta Jaworska, Maria Piasecka, Marta Zielińska, Jerzy Parvi, Alina Witkowska.

Wymienione wyżej cztery aspekty prezentowanej próby odtworzenia prac Komitetu Redakcyjnego *Pism* Mickiewicza oczywiście przenikają się i łączą ze sobą problemowo. Zagadnieniem, które od najwcześniejszego zebrań pojawia się w orbicie zainteresowania zespołu i dotyczy wszystkich tych punktów, jest sprawa modelu edycji naukowej. Profesor Stefanowska w pierwszym, otwierającym projekt referacie podkreśliła, że tom *Wierszy* w opracowaniu Zgorzelskiego i tom zawierający *Pana Tadeusza* „reprezentują dwa różne modele edycji naukowej, co uzasadnia nota Konrada Górskiego informująca, że każdy wydawca odpowiada za opracowywany przez siebie tom” (19 czerwca 1991 roku).

Czyli od razu pojawia się rozpoznanie sytuacji edytorskiej dzieł Mickiewicza: niemożność ustalenia wspólnego, jednego modelu edycji naukowej – czy jednak jest to sprawa różnic w warsztacie naukowym badaczy, czy raczej przyczyną jest zróżnicowanie poszczególnych typów utworów wymagających różnego podejścia edytorskiego? Jakie były rozbieżności między oboma „modelami edycji naukowej”? I – co najważniejsze – trzeba je niwelować, dążyć do ujednolicenia koncepcji edytorskiej, czy może zgodzić się na tę różnorodność? Na czym ta różnorodność w ogóle miałaby polegać?

Pytania te są wciąż aktualne w odniesieniu do dzieł zebranych największych pisarzy dziewiętnastowiecznych. Stefanowska w przywołanym tu referacie wprowadzającym do prac zespołu nad edycją dzieł Mickiewicza napisała: „Taki liberalizm w wydaniu krytycznym wydaje się niebezpieczny. Czytelnik korzystający z tego wydania wolałby, żeby było ono

realizowane według ujednoliconej koncepcji, w przeciwnym razie z każdym tomem od nowa musiałby uczyć się tekstologii” (19 czerwca 1991 roku). Stanowisko Stefanowskiej poparł Zgorzelski, który stwierdził, że trzeba „zacząć od spraw modernizacji pisowni i interpunkcji, należy dążyć do uzgodnienia jak największej możliwej do przyjęcia jednolitości” (19 czerwca 1991 roku).

Powiedzmy pokrótce: z czego wynikały rozbieżności między oboma modelami edycji naukowej w *Dzielałach wszystkich* – między tomem *Wierszy* a tomem *Pana Tadeusza*? Nie jest tajemnicą, że różnice stanowisk Górskiego i Zgorzelskiego polegały przede wszystkim na innym rozumieniu interpunkcji Mickiewicza i podejściu do jej ewentualnej modernizacji.

Dziela wszystkie pod ogólną redakcją Górskiego, a zwłaszcza tom *Wierszy* Zgorzelskiego, stały się punktem odniesienia dla prac zespołu, przy czym ważną okazała się świadomość, że od momentu wydania *Dzieł wszystkich* zmieniła się sytuacja tekstologiczna utworów Mickiewicza, a i profesor Zgorzelski postulował wówczas inne niż poprzednio rozwiązania edytorskie.

W obrębie polemik z wcześniejszą koncepcją edycji dzieł poety już na początku działań nad projektem pojawiła się propozycja (odrzucona przez poprzedni Komitet) oddzielenia w komentarzu edytorskim odmian interpunkcyjnych i ortograficznych od odmian stylistyczno-redakcyjnych (19 czerwca 1991 roku).

Powstało więc przed Komitetem pytanie: dokończyć, wznowić czy podjąć na nowo trud przygotowania dzieł zebranych Mickiewicza? Dyskusje i prace wyznaczające ten cel można spróbować ująć w porządku antynomicznych tez, które pokazują dynamikę powstawania nowej edycji, ale także ujawniają stosunek do *Dzieł wszystkich* pod redakcją Górskiego. Te antynomie i opozycje również odnawiają, reaktywują dawne spory i koncepcje edytorskie. Przede wszystkim jednak ów zespół antynomii i opozycji pokazuje skomplikowanie twórczości Mickiewicza jako przedmiotu zainteresowania tekstologów i edytorów.

Szkoły edytorstwa dzieł Mickiewicza

Zanim spróbuję nakreślić wybrane antynomie, które decydowały o dynamice pracy zespołu, chcę dodać, że w polu zainteresowania członków Komitetu znalazły się także różne, często odmienne szkoły edytorsko-tekstologiczne. Odwoływano się, niejednokrotnie polemicznie, do szerokiego kręgu osiągnięć mickiewiczowskiej tekstologii. Korzystając z zachowanych

protokołów, można pokrótce przypomnieć nazwiska edytorów i krąg prac, do których nawiązywali członkowie projektu: Eustachy Januszkiewicz pojawiał się jako protoplasta tekstologii mickiewiczowskiej. Wspominano prace Romana Pilata nad rękopisami *Pana Tadeusza* będące impulsem dla Stanisława Pigonia. Ten z kolei został ukazany jako mistrz odtworzenia procesu twórczego, a profesor Górski – perfekcjonista w oczyszczaniu tekstu z naleciałości. Jednak dla Górskiego historia tekstu kończyła się na pierwodruku (Z. Stefanowska, 10 stycznia 1992 roku). Opozycja między szkołami edytorскими Pigonia i Górskiego ujawniała się w dyskusjach wielokrotnie i w różnych konfiguracjach: podkreślano ostrożność, „ascetyczność”, „rygorystyczność” postawy Pigonia oraz „ryzykanctwo” szkoły Górskiego (przykładowo uznano jego rozprawę o *Odzie do młodości* za charakteryzującą się zbyt daleko posuniętą odwagą, choć równocześnie niektóre jego emendacje traktowano jako „genialne”). Pojawiły się także rozpoznania miejsc, jakie zajmują we współczesnej tekstologii wybitni edytorzy Mickiewicza: za bliższych tradycji pigoniowskiej zostali uznani zarówno Czesław Zgorzelski (ascetyzm), jak i Zbigniew J. Nowak (konserwatyzm Pigonia) (16 grudnia 1992 roku, dyskusja nad referatem Andrzeja Paluchowskiego)⁷.

Antynomie i opozycje

Na podstawie przywołanej dokumentacji można zaryzykować rekonstrukcję następującego zespołu antynomii określających obszar rozpatrywanej problematyki omawianego wydania *Pism* Mickiewicza. Kwestia podstawowa, determinująca dalsze wybory edytorskie, to opozycja spójność–różnorodność.

Spójność–różnorodność

Ujednolicenie koncepcji edytorskiej w całym wydaniu krytycznym *versus* akceptacja różnych modeli edycji naukowej w obrębie jednego wydania (Z. Stefanowska, 18 września 1991 roku). Czesław Zgorzelski postulował „margines swobody wydawców poszczególnych tomów przy zachowaniu konsekwencji w obrębie jednego tomu” (18 września 1991 roku).

Modernizacja

Dążenie do jednolitości *versus* zgoda na jej brak i różnice poszczególnych tomów. Warto tu przytoczyć sądy wybitnych znawców epoki: Maria Dernałowicz zwróciła uwagę, że „wydanie krytyczne nie może powtarzać chaotycznej

ortografii Mickiewicza” (15 kwietnia 1994 roku), Zofia Stefanowska zadała pytanie: „czy poprawki ulepszają tekst?”, a Zbigniew J. Nowak konstatował: „rozstrzygnięcie tych dylematów jest jednym z najtrudniejszych problemów tekstologii” (10 listopada 1992 roku). W zakresie bardziej szczegółowych zasad modernizacji pisowni przyjęto rozwiązania i wskazówki, które zawiera wstęp Zgorzelskiego do *Dzieł wszystkich* (t. 1), ale z wyjątkiem problemu *é*.

Dyskusje na ten temat wciąż powracały, i to w różnych wymiarach i porządkach:

– *e* pochylone – zachowywanie (w określonych pozycjach) *versus* rezygnacja z jego zachowywania (w określonych pozycjach). Nowy Komitet opowiedział się przeciwko niekonsekwencji *Dzieł wszystkich*, tzn. zachowywaniu *é* i równoczesnej modernizacji końcówek *-em /-em* w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej oraz *-emi* w narzędniku liczby mnogiej. Ostatecznie zrezygnowano z zachowywania *é* z wyjątkiem pozycji rymowych. Stefanowska zauważyła, że w utworach Mickiewicza nie ma konsekwencji, a „modernizacja zapisu *é* tylko w końcówkach fleksyjnych w pozycjach nierymowych zmienia obraz rozkładu *é* w tekstach Mickiewicza i zaciera ślady jego wymowy” (18 marca 1992 roku). Maria Prussak dodała na końcowym etapie prac, że „stosowanie modernizacji końcówek w N i MC *-em -emi* nie wprowadza porządku do pism Mickiewicza, ale doprowadza do chaosu” (15 kwietnia 1994 roku);

– podwojone spółgłoski w wyrazach pochodzenia obcego *versus* zachowywanie pisowni występującej w podstawie;

– Stefanowska optowała za zachowywaniem – choć tylko w pewnym stopniu – oboczności *o/ó*;

– ujednolicanie różnic w pisowni („Sławianie”, w innych wydaniach „Słowianie”) *versus* pozostawianie różnych form („Sławianie”/„Słowianie”).

Podstawa

Następne antynomie wiązały się z podstawą edycji (poszczególnych tekstów). Tu ważne było spostrzeżenie Stefanowskiej, która rozróżniała podejście do tej kwestii Górskiego i Zgorzelskiego: dla pierwszego podstawę decyzji edytorskich stanowił autograf i pierwodruk, a wydawca dążył do rekonstrukcji intonacyjnego systemu interpunkcji autora, natomiast zdaniem Stefanowskiej w tradycji, z której wyrasta opracowanie Zgorzelskiego tomu pierwszego *Dzieł wszystkich*, ważne były obszerne informacje o dziejach tekstu i kształtowaniu się filologii poety oraz uzasadnienie wyboru podstawy (10 grudnia 1992 roku).

Aparat krytyczny

Aparat krytyczny pierwszego tomu *Dzieł wszystkich* został uznany za wzorzec dla *Pism*, jednak nawet jego edytor, Zgorzelski, w trakcie prac nad *Pismami* postulował zmiany w stosunku do swoich wcześniejszych decyzji. Także w odniesieniu do kształtu aparatu krytycznego w dyskusjach zespołu pojawiały się dwie opcje nawiązujące do dwóch modeli edycji, przy czym i w tym zakresie wybierano model pierwszego tomu *Dzieł wszystkich*: który zawiera informacje o dziejach tekstu; w tomie czwartym Górski, zdaniem Stefanowskiej, nie interesuje się tą kwestią.

Bardzo ciekawie, zwłaszcza w kontekście głównego problemu tej analizy prac nad edycją *Pism* (przyczyn ich niezakończenia), rysuje się uwaga Stefanowskiej o wydaniu krytycznym prelekcji paryskich, pokazuje bowiem skomplikowanie edytorsko-tekstologiczne różnorodnych dzieł Mickiewicza: „Zestawienie odmian obejmie warianty udokumentowane przekazami autorskimi: autografami, kopiami, drukami powstałymi przy poświadczonym czy prawdopodobnym udziale autora”⁸. Zatem ta opozycja: zestawienie wybranych odmian *versus* dążenie do wyczerpania przekazów może dotyczyć nie tylko prelekcji, ale i innych utworów poety:

- warianty tekstu w aparacie krytycznym – w wersji niemodernizowanej (*Dzieła wszystkie*) *versus* w wersji modernizowanej;
- łączne podawanie odmian interpunkcyjnych i ortograficznych ze stylistyczno-redakcyjnymi (*Dzieła wszystkie*) *versus* oddzielenie odmian interpunkcyjno-ortograficznych od stylistyczno-redakcyjnych (*Pisma*). W obrębie polemik z poprzednią koncepcją edycji dzieł Mickiewicza już na początku prac zespołu pojawiła się propozycja (odrzucona przez poprzedni Komitet) „oddzielenia w komentarzu edytorskim odmian interpunkcyjnych i ortograficznych od odmian stylistyczno-redakcyjnych”. Ale 10 stycznia 1992 roku po dyskusji zdecydowano, aby wybrane odmiany interpunkcji, istotne dla interpretacji tekstu (możliwe niejednoznaczności), omawiać łącznie z odmianami redakcyjnymi;
- podstawa – od WN do WJ – odejście od zasady, że podstawowe jest ostatnie wydanie za życia autora – choć zdaniem Stefanowskiej ta zmiana nie została udokumentowana;
- wpływ informacji zewnętrznych (np. o tym, że wydania z 1844 roku Mickiewicz nie kontrolował) *versus* tylko zestawienie odmian tekstu;
- emendacje: odróżniać cudze i własne? W tej kwestii pojawił się postulat Zgorzelskiego, zaakceptowany przez zespół: „ingerujemy w ustalany przez nas tekst wówczas, gdy

nasza emendacja ulepsza go w sposób bezsporny” (dyskusja o emendacjach, 10 stycznia 1992 roku);

- informacje o kontynuacjach utworu;
- dążenie do zachowania cech indywidualnych autora w zakresie fonetyki *versus* przekonanie, że pisownia nie oddaje różnic wymowy, a intonacja jest nie do przekazania w tekście pisanym.

Dokument językowy

Dokumentacyjno-językowa funkcja tekstu *versus* funkcja poetycka i historycznoliteracka. Zdaniem Stefanowskiej „edycja krytyczna dzieł poetyckich nie może być dokumentem historii języka” (18 września 1991 roku). Ważną kwestią omawianą podczas zebrań zespołu były regionalizmy językowe. Jego przewodnicząca stwierdziła, że tekst poetycki „w niejednakowym stopniu może unieść regionalizmy językowe. Np. poetycka funkcja prowincjonalizmów jest charakterystyczna dla *IV części Dziadów*, przeciwna sytuacja natomiast dotyczy *Wielkiej Improwizacji*, która wypełniona prowincjonalizmami traci uniwersalne przesłanie” (18 września 1991 roku).

Interpunkcja

– Interpunkcja retoryczno-intonacyjna *versus* składniowo-intonacyjna/chaotyczna. Jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii w czasie pracy nad *Dziełami wszystkimi* Mickiewicza były różnice w zakresie rozumienia interpunkcji między stanowiskami edytora tomu pierwszego, Czesława Zgorzelskiego, a redaktora naczelnego całego wydania, Konrada Górskiego. Rozbieżności te zdecydowały o kompromisowości przyjętych w owym tomie rozwiązań. Górski opowiadał się za koncepcją interpunkcji retoryczno-intonacyjnej jako odpowiadającej intencjom poety. Zgorzelski natomiast uważał, że praktyka Mickiewicza była chwiejna i niejednolita, a przy tym niekonsekwentna. Nie sposób wyróżnić stałego systemu, ale z autografów można raczej odczytać dominację składniowo-intonacyjnego rozczłonkowania⁹. Trzeba zatem stwierdzić, co skonałował Zgorzelski, że sprawa interpunkcji w pierwszym tomie *Dzieł wszystkich* była kompromisem między stanowiskami obu edytorów. Należy jednocześnie wyraźnie podkreślić, że ich stanowiska były wypracowywane na różnym materiale (wiersze, *Pan Tadeusz*);

– dążenie do maksymalnej redukcji aparatu krytycznego w zakresie interpunkcji *versus* dążenie do zestawienia odmian interpunkcji (pełne ich zestawienie bądź ograniczone do autografu i podstawy).

Zbigniew J. Nowak zauważył: „Wydanie krytyczne powinno maksymalnie uwzględniać indywidualny styl

interpunkcji autora. W historii wydań Mickiewicza przełomowa była rola Konrada Górskiego, który udowodnił, że interpunkcja poety miała charakter intonacyjno-retoryczny [...]. Należy ingerować w przestankowanie autora wtedy, gdy wymaga tego sens i kształt zdania oraz uporządkowanie zapisu” (30 kwietnia 1992 roku).

Nawiązując do tych dawnych polemik i odmiennych rozpoznań Mickiewiczowskiej interpunkcji, trzeba podkreślić, że w pracach zespołu dominował pogląd o różnicach w tym zakresie między *Pismami* a *Dzielnami wszystkimi* – inny był bowiem stosunek Komitetu do spraw modernizacji interpunkcji, co wynikało z innego rozpoznania charakteru interpunkcji poety.

Przypisy, komentarze

Dyskusje dotyczyły charakteru komentarzy odnoszących się do różnych utworów, np. uznano, że objaśnienia do *Pierwszych wieków historii Polski* powinny być poświęcone przede wszystkim Mickiewiczowi, a nie wydarzeniom historycznym czy ówczesnej wiedzy o nich. Warto także przypomnieć słowa Nowaka: „Filologiczne dzieje kształtowania się tekstu są innym zagadnieniem niż geneza psychologiczna, biograficzna lub literacka”, z których wybitny znawca Mickiewicza i edytor proponuje zrezygnować (10 stycznia 1992 roku).

Układ edycji, zawartość tomów

Układowi edycji oraz zawartości kolejnych tomów i ich problemom edytorskim w czasie prac zespołu poświęcano dużo uwagi. Trudno tu przywołać wszystkie omawiane kwestie dotyczące tych zagadnień. W odniesieniu do tomu zawierającego wiersze trzeba zwłaszcza stwierdzić, że Zgorzelski sformułował listę poprawek w stosunku do edycji wierszy z *Dzieln wszystkich*, które zasugerował po latach od pierwszego ich wydania. Paradoks tej sytuacji polega na tym, że edycja pod redakcją Zgorzelskiego stanowi z jednej strony niedościgły wzór, głównie w zakresie dążenia do wyczerpania źródeł, z drugiej – skoro już istnieje takie znakomite wydanie, to może przychodzi czas na edycję w większym stopniu stosującą hierarchizację przekazów. Zatem w obrębie omawianych tu opozycji pojawia się antynomia: dążenie do wyczerpania źródeł *versus* ich wybór i hierarchizacja. Zgorzelski uwzględnia ogromną, pełną liczbę przekazów. Hasło przekształca się w dzieje recepcji utworu, niewiele dowiadujemy się o procesie twórczym poety. Pojawia się więc propozycja odciążenia aparatu krytycznego od rejestrowania mniej znaczących szczegółów. Aparat w większym stopniu powinien odzwierciedlać

historię tekstu, proces twórczy – w mniejszym jego recepcję. W dyskusji poruszono też kwestię weryfikacji koncepcji utrzymania daty 1841 jako mało istotnej dla twórczości poetyckiej Mickiewicza.

Zagadnienia układu edycji i zawartości poszczególnych tomów dyskutowano w odniesieniu do pism historycznych w tomie opracowanym przez Juliana Maślankę dla *Dzieln wszystkich* czy w odniesieniu do *Ksiąg narodu i pielgrzymstwa*, do pism politycznych z lat 1832–1835 oraz artykułów z „Pielgrzyma Polskiego” opracowywanych przez Zygmunta Dokurno. W związku z tym sformułowano spostrzeżenie, które wyznaczało kierunek pracy nad tymi tekstami: o trudności podziału na utwory Mickiewicza artystyczne i nieartystyczne. Takie rozróżnienie większość zebranych uznała już za anachroniczne (10 stycznia 1992 roku).

Bardzo ważne stwierdzenia pojawiły się w dyskusjach nad edycją *Dziadów* w *Pismach*. Stefanowska, która przygotowywała tę edycję w ramach projektu, skonstatowała, że „każda część dramatu wprowadza nieco inny rodzaj problematyki edytorskiej” (21 października 1992 roku), co kolejny raz pokazuje specyfikę i rodzaj trudności, z jakimi musi mierzyć się wydawca dzieł wszystkich Mickiewicza. Przykładowo kwestia układu – według kryterium wydania za życia poety, które jednak nie do końca jest wystarczające i jasne. Ponadto dyskusyjnym zagadnieniem był wybór podstawy każdej z części dramatu. Po starannej analizie wydań i przekazów rękopiśmiennych zasugerowano następujące podstawy: część trzecia – pierwodruk, część druga – Petersburg 1829, część czwarta – Petersburg 1829 (choć z zastrzeżeniami), część pierwsza – tylko brulion. Istotne rozróżnienie wymagań stawianych edycjom krytycznym *versus* popularnonaukowym sformułował w dyskusji o części pierwszej *Dziadów* Zbigniew J. Nowak – ta uwaga ma szerszy wymiar: badacz postulował, by w edycji krytycznej część pierwszą wydawać osobno, po częściach opublikowanych za życia, natomiast w edycji popularnonaukowej włączyć ją do *Dziadów* młodzieńczych. Zwrócono także uwagę na wyjątkową dla Mickiewicza obfitość rękopiśmiennych przekazów części trzeciej, która stwarza możliwości ukazania procesu formowania utworu w aparacie krytycznym.

To tylko niektóre z zagadnień dotyczących układu i zawartości poszczególnych tomów poruszanych podczas obrad zespołu. W istocie omówiono wszystkie najważniejsze kwestie odnoszące się w tym zakresie do całej twórczości Mickiewicza. Nawiązując do tradycji badawczej i edytorsko-tekstologicznej, zweryfikowano dawne ustalenia i wielokrotnie proponowano nowe rozwiązania. Prezentowane referaty i dyskusje dotyczyły

m.in. także prelekcji paryskich, *Pana Tadeusza* czy wykładów lozańskich. Można wyrazić pogląd, że wielką stratą dla kultury polskiej jest nie tylko niedokończenie tej edycji, ale także nieopublikowanie i nieopracowanie materiałów, które zostały przygotowane w ramach projektu.

*

Przegląd powyższych opozycji czy antynomii zaznaczających się w pracach zespołu przygotowującego wydanie *Pism* Mickiewicza należy uzupełnić przypomnieniem założeń w istocie bezspornych, łączących ze sobą różne stanowiska. Z dokumentów prac Komitetu możemy wydobyć tezy, które są – jak sądzę – bezdyskusyjne lub też jako takie były prezentowane w czasie obrad. Wiele z nich, jako że zostały sformułowane przez wybitnych znawców, warto odnotować i zapamiętać. Stanowią one bowiem podstawę całej edycji.

Oto niektóre z tych aksjomatów. Zofia Stefanowska zauważyła: „Wydawca tekstów klasycznych pełni funkcję tłumacza przekładającego tekst dawny na język bliższy współczesności. Modernizacja jest więc jedną z technik przekładu i wymaga szczegółowej interpretacji języka poety [...]” (18 września 1991 roku). Przypomniała także prawdę dość oczywistą, jednak bardzo ważną i nie zawsze uświadamianą: „Wydanie krytyczne pełni funkcję modelową, stanowi wzór powielany następnie w wydaniach popularnonaukowych” (18 września 1991 roku). To istotne spostrzeżenie trzeba uzupełnić ogólną uwagą o różnicy między pełną naukową edycją krytyczną dzieł Mickiewicza a edycjami popularnonaukowymi. Jedyną taką edycją krytyczną są niedokończone *Dzieła wszystkie* pod redakcją Górskiego, które zawierają tylko tom wierszy i *Pana Tadeusza* (edycją krytyczną miało być Wydanie Sejmowe). Stefanowska podkreślała również, że aparat krytyczny do wydań dzieł Mickiewicza jest istotny dla całej polskiej tekstologii. Trzeba wspomnieć o jeszcze jednym aksjomacie pojawiającym się w pracach zespołu: o stosunku do tradycji edytorskiej. Otóż często w dyskusjach powracała teza, że wydawcy, poszukując nowych rozwiązań odpowiadających współczesnej wiedzy o poecie, są zobowiązani do szanowania owej tradycji i przyzwyczajęń czytelnika.

Przypomnienie prac zespołu przygotowującego pod kierownictwem Zofii Stefanowskiej edycję krytyczną *Pism* Mickiewicza ma na celu utrwalenie mało znanego, a bardzo ważnego przedsięwzięcia edytorsko-tekstologicznego, w którym brali udział najwybitniejsi ówczesni znawcy i edytorzy

twórczości poety. Sądzę, że ta dokumentacja może zainspirować przyszłych wydawców utworów autora *Dziadów*. Drugim celem jest refleksja nad sytuacją wydawniczą dzieł Mickiewicza, określoną przez brak pełnej edycji krytycznej całej jego twórczości. Próby podejmowane kilkakrotnie przez zasłużonych edytorów nie powiodły się. Jakże są tego przyczyny? Można zaryzykować stwierdzenie, że nie tylko sprawy formalne, organizacyjno-finansowe, wpłynęły na tę sytuację, ale głównie specyfika twórczości Mickiewicza, jej wielostronność, różnorodność, ponadto wpisywanie się w często odmienne konteksty kulturowe i historyczne, a przede wszystkim okoliczności rozwoju tej twórczości, która przypadła na rozmaite kulturowe i społeczne przełomy (od przemian interpunkcji do kwestii relacji między językiem ogólnopolskim i jego regionalną odmianą oraz do przemian historiozoficznych). Podczas obrad zespołu podkreślano „niejednorodność materiału, z którym mają do czynienia wydawcy dzieł Adama Mickiewicza” (18 września 1991 roku), a także zmieniający się w czasie język autora: „Nie ma jednolitej zasady językowej, inna jest dla każdej fazy twórczości poety” (10 stycznia 1992 roku).

Profesor Zbigniew Goliński w trakcie jednego z zebrań zauważył, że „wprawdzie istnieje wspólny zakres problematyki edytorskiej, należy jednak mówić o tekstologii konkretnego autora” (10 stycznia 1992 roku). Tekstologia Mickiewicza, choć uwzględnia kwestie pojawiające się w pracach nad edycjami dzieł innych autorów, jest zatem dziedziną specyficzną, wymagającą nie tylko szczególnych kompetencji, ale także, czy przede wszystkim, opracowania takiej koncepcji pełnej edycji krytycznej, która zarówno uwypukli różnorodność tej twórczości i jej rozwój, jak i pozwoli pokazać jedność tego dzieła, a w zakresie rozwiązań edytorsko-tekstologicznych nawiąże do tradycji, będzie przy tym odpowiadać współczesnej wiedzy o dziele poety. Wymagania to bardzo trudne i jak mogłoby się wydawać – prawie niemożliwe do zrealizowania. W tym kontekście mimo wszystko dość optymistycznie brzmi stwierdzenie Zbigniewa J. Nowaka sformułowane w referacie o *Panu Tadeuszu*: „[...] tzw. *editio ne varietur* [...] jest chyba pewnym mitem filologicznym”.

Key Words: Adam Mickiewicz, Zofia Stefanowska, *Pisma* (*Writings*), scholarly edition, editorial project, lack of a scholarly edition of all Mickiewicz's works

Abstract: The article is a reminder of the work carried out by a team led by Zofia Stefanowska (1926–2007) from the Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences) on the scholarly edi-

tion of Mickiewicz's writings. Work on the critical, fully scholarly edition of Mickiewicz's works lasted several years, starting in 1991, and was never completed. The author's aim is to preserve this little-known but important editorial and textual project, in which the most prominent experts and editors of the poet's work at the time took part, sharing their knowledge with younger academics. This documentation may inspire future publishers of the works of the author of *Dziady* (*Forefathers' Eve*). In this context, it is also important to reflect on the situation regarding the publication of the poet's works, which has been characterised by the lack of a scholarly edition of Mickiewicz's entire oeuvre. It should be added that the work of the Editorial Committee of *Pisma* (*Writings*) in the early 1990s is the only known attempt to tackle this challenge – an attempt undertaken after the unfinished edition prepared by Konrad Górski.

¹ W Archiwum IBL PAN zachowała się dokumentacja prac nad projektem badawczym nr 113179203 pt. „Wydanie krytyczne dzieł wszystkich Adama Mickiewicza” pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Stefanowskiej w latach 1991–1995. Sygn. 140/14. Pani Wioletcie Lipińskiej z Archiwum IBL serdecznie dziękuję za cenną pomoc w korzystaniu z tych materiałów.

² Zob. <http://archiwum.ibl.waw.pl/ewidencja-archiwum/materiały-zofii-stefanowskiej> (dostęp: 9.07.2025).

³ Fragment hasła w Wikipedii na podstawie: B. Marzęcka [online], *Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku* (dostęp: 15.07.2021).

⁴ Warto zwrócić uwagę, że w Archiwum IBL PAN w Warszawie wśród dokumentów prof. Zofii Stefanowskiej znajdują się bardzo cenne materiały poświadczające prace zespołu przygotowującego edycję krytyczną *Dzieł wszystkich Mickiewicza* z lat sześćdziesiątych XX wieku.

⁵ Myślę tu zwłaszcza o Wydaniu Rocznicowym *Dzieł Mickiewicza*, popularnonaukowym, jednak bez wątplenia związanym z pracą nad omawianą edycją, choćby przez udział w obu przedsięwzięciach niektórych członków zespołu, ale także należy wymienić następujące prace: *Dziadów część III. Podobizny autografów*, t. 1–2, oprac. Z. Stefanowska, współpraca M. Prussak, Warszawa 1998; *Wiersze Mickiewicza w podobiznach autografów*, t. 2, oprac. C. Zgorzelski, oprac. do druku M. Kalinowska i Z. Stefanowska, Wrocław 1998; A. Mickiewicz, *Prose artistique : contes, essais, fragments. Proza artystyczna: opowiadania, szkice, fragmenty, wstęp i opracowanie / introduction et rédaction J. Pietrzak-Thébault*, Warszawa 2013; a także czterotomowe wydanie listów do Mickiewicza przygotowane przez zespół badaczy z IBL-u w 2014 roku, choć z pewnością inspiracje pracami prof. Zofii Stefanowskiej kierującej edycją *Pism* są szersze i można ich wymienić więcej.

⁶ Korzystam również z dokumentów, jakie otrzymywaliśmy jako członkowie zespołu, np. broszury pt. *Wydanie krytyczne prelekcji paryskich Adama Mickiewicza. Materiały do dyskusji*, oprac. przez M. Prussak, Z. Stefanowską i M. Troszyńskiego, Warszawa 1994 (wykłady paryskie redagował zespół w składzie: A. Kuryś, K. Marczeńska, J. Parvi, M. Prussak i Z. Stefanowska) czy *Zasady interpunkcji ustalone przez Komitet Redakcyjny dla edycji „Pism” Adama Mickiewicza*.

⁷ Sprawę różnic między postawami edytorsko-tekstologicznymi Pigionia i Górskiego poruszył m.in. Nowak w tekście udostępnionym członkom zespołu pt. *O niektórych zasadach interpunkcji mających obowiązywać w edycji krytycznej „Pism” Mickiewicza*.

⁸ Z. Stefanowska, *Zasady wydania krytycznego „Cours de littérature Slave” w ramach edycji zbiorowej „Pism” Mickiewicza*, w: *Wydanie krytyczne prelekcji paryskich Adama Mickiewicza*, s. 4.

⁹ Piszę o tym obszerniej w: M. Kalinowska, *Warsztat edytorski Czesława Zgorzelskiego jako wydawcy wierszy Mickiewicza*, „Roczniki Humanistyczne” 2003, z. 1, s. 21–37. Zob. też: C. Zgorzelski, *Grafolgia interpunkcyjna. Z badań nad liryką Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki” 1971, z. 4, s. 333–347.

